

ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО СУДОЧИНСТВА

Зарубенко О.В.

ТАКТИКА ОГЛЯДУ ДОКУМЕНТІВ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

УДК 343.132:35.081.73

Постановка проблеми. У частині 1 статті 237 Кримінального процесуального кодексу України, що набрав чинності 19 листопада 2012 року (далі – КПК), передбачено, що з метою виявлення та фіксації відомостей щодо обставин вчинення кримінального правопорушення слідчий, прокурор проводять огляд місцевості, приміщення, речей та документів. Ці види огляду мають пошуковий, дослідницький і творчий характер, вони спрямовані на виявлення слідів злочину, речових доказів та їх подальше використання у доказуванні. Але у практичній діяльності при здійсненні кримінального провадження такі сліди злочину не завжди можна виявити лише при просторовому спогляданні. Тож крім органолептичних засобів, нагальною потребою при проведенні огляду є застосування науково-технічних засобів, включаючи як найпростіші з них (наприклад, засоби збільшення чи освітлення), так і більш складні (зокрема, використання джерел ультрафіолетового випромінювання чи електронно-оптичного перетворювача). Лише за таких умов слідчий може якісно і повно провести огляд і одержати результати, які можуть стати підґрунтям для встановлення об'єктивної істини у справі.

Огляд як самостійна слідча (за КПК – слідча (розшукова)) дія завжди привертає увагу процесуалістів і криміналістів, які, враховуючи його виняткову важливість на початковому етапі розслідування, висвітлювали складні й проблемні питання його проведення. При цьому одні вчені-юристи приділяли увагу загальним питанням тактики проведення огляду, інші – тактичним особливостям проведення окремих видів огляду. Серед них специфічним є такий вид, як огляд документів, що потребує від слід-

чого ґрунтовних знань щодо правил складання, реєстрації і видачі документів, їх обов'язкових атрибутів, внесення у них записів та позначок уповноваженими на те особами та інших питань. Володіння слідчим такими знаннями надає йому реальну можливість якісно оглянути документ та визначити його значення у кримінальному провадженні: як спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження (частина 1 статті 99 КПК), чи як об'єкт, який був знаряддям вчинення кримінального правопорушення, зберіг на собі його сліди або містить інші важливі для кримінального провадження відомості (частина 1 статті 98 КПК).

Стан дослідження. Питаннями проведення огляду документів займалися Ю. П. Аленін, Ю. Н. Білозьоров, А. К. Гаврилов, О. М. Глотов, В. О. Комаха, В. П. Колмаков, В. К. Лисиченко, Ю. Г. Корухов, В. М. Николайчик, Є. Є. Подголін, А. П. Рижаків, М. В. Терзієв, С. А. Шейфер та ряд інших науковців. Їх праці дають можливість слідчому отримати важливу інформацію про тактичні особливості проведення огляду документів як одного з видів огляду з метою встановлення обставин і фактів, викладених в документі, визначення їх відповідності іншим зібраним у справі доказам, з'ясування ознак можливої матеріальної чи інтелектуальної підробки документів. Саме для визначення цих та інших наразі вагомих положень актуальним з теоретичної та практичної точок зору є подальше дослідження тактичних питань проведення огляду документів.

Метою цієї статті є визначення основ та проблем тактики огляду документів у кримінальному провадженні.

Виклад основних положень. Термін «документ» порівняно давно став більш загальною назвою для закріплених за допомогою письма різноманітних подій, фактів, процесів і результатів практичної діяльності людей. В юридичній науці і практичній діяльності цей термін застосовується в різних аспектах, він є спе-

цифічною правовою категорією, відпрацьованою багатовіковою практикою як засіб закріплення різноманітних правовідносин, підтримання повсякденних ділових відносин та посвідчення юридичних фактів [4, с. 1-5]. У кримінальному провадженні документ може бути визначено як матеріальну форму відображення, поширення, використання і зберігання матеріалізованої у писемній формі мовлення інформації, яка надає їй юридичної сили, що може фіксуватися на папері, магнітних чи інших носіях, кіно-, відео- та фотострічці [6, с. 276].

Як самостійна слідча (розшукова) дія, огляд документів, як правило, може бути проведений в тих випадках, коли раніше вилучені документи не були оглянуті, а також у зв'язку з пошуком певної інформації чи конкретних документів у великій кількості, наприклад, у справах про розкрадання майна різних форм власності [1, с. 19].

Для досягнення поставлених завдань при огляді документів слідчий повинен намагатися:

а) самостійно чи з допомогою спеціаліста виявити в документі, що оглядається, факти, які можуть бути використані як докази у кримінальному провадженні, або даних для розшукової діяльності;

б) самостійно чи за допомогою залученого спеціаліста виявити в документі ознаки, що вказують на можливість при проведенні експертизи встановити в документі факти, що мають істотне значення для справи;

в) повно і процесуально правильно закріпити результати проведеного огляду документа в протоколі.

Безпосередньому огляду документів передують підготовчий етап, на якому слідчий виконує ряд підготовчих дій, зокрема:

а) вибирає місце і час проведення огляду. Огляд документів бажано проводити за робочим столом слідчого в кабінеті при неяскравому, але в той же час в достатньо інтенсивному освітленні. Цілком слушною у цьому відношенні є рекомендація не оглядати документи при дуже яскравому освітленні, в результаті якого

може наступити осліплення очей, коли промені сонця безпосередньо падають на документ [2, с. 3];

б) вирішує питання про участь спеціаліста і в разі необхідності запрошує його. Спеціалістами можуть виступати як фахівці з діловодства, яким відомі правила роботи з документами, так і експерти, які можуть надати допомогу слідчому в застосуванні засобів криміналістичної техніки, звернути його увагу на ознаки, що свідчать про можливу підробку документа. У ряді випадків при огляді спеціаліст допомагає виявляти факти, що можуть бути доказами чи основою для визначення напрямів розслідування, висунення й перевірки слідчих версій;

в) готує необхідні науково-технічні засоби для проведення огляду. До них, насамперед, відносяться:

- освітлювальні прибори (настільна лампа);
- спеціальні засоби криміналістичної техніки (ультрафіолетовий освітлювач, світлофільтри, збільшувальна техніка у вигляді лупи, мікроскопи);
- пакувальні засоби (паперові конверти, поліетиленові пакети, картонні коробки, вата) [3, с. 4]. У випадках, коли на документі, що оглядається, передбачається відображення слідів рук, необхідно приготувати засоби їх виявлення на папері. Найчастіше питання пошуку слідів рук виникає при огляді паперових грошей, переданих у вигляді хабара, а також при виявленні документів у тайниках.

На підготовчому етапі проведення огляду документів, залежно від обставин розслідуваної події, Є. Є. Подголін висловив рекомендацію, крім зазначених заходів, запрошувати також інших спеціалістів, крім експерта-криміналіста, а також підозрюваного, обвинуваченого, свідка, потерпілого [5, с. 14]. Не можна не погодитися з цією думкою, оскільки при проведенні огляду, наприклад, бухгалтерських звітів, слідчий, який не має достатніх спеціальних економічних знань, як ніколи потребує допомоги спеціаліста-бухгалтера для проведення повного і об'єктивного їх огляду.

На окрему увагу заслуговує розгляд питання щодо обов'язкових учасників проведення огляду документів. Наразі відповідно до частини 7 статті 223 КПК, участь понятих при проведенні огляду як самостійної слідчої (розшукової) дії не передбачається. За таких умов обов'язковим учасником проведення цього виду огляду відповідно до вимог КПК є лише сам слідчий. Такий підхід законодавця, на наш погляд, суперечить пункту 3 частини 3 та частині 4 статті 104 КПК, відповідно до яких учасники процесуальної дії повинні ознайомитися з протоколом, за необхідності внести свої зауваження і доповнення та підписати його. Проведення огляду документів лише слідчим створює прецедент, відповідно до якого одна уповноважена особа без інших обов'язкових учасників може провести слідчу (розшукову) дію, скласти і підписати відповідний протокол. Щоправда, частиною 7 статті 223 КПК передбачається факультативне запрошення понятих для участі в інших, не передбачених у цій процесуальній нормі процесуальних діях, у тому числі огляді документів. Разом з тим, на наше переконання, для участі у проведенні будь-якого огляду, у тому числі документів, необхідно законодавчо передбачити як обов'язкових учасників і інших, крім слідчого, осіб. Такими особами цілком можуть бути поняті. Враховуючи викладене, пропонуємо доповнити частину 7 статті 223 КПК після слів «речі для впізнання» словами «огляду» і далі по тексту.

Основна увага при огляді документів на *робочому* його етапі звертається на такі особливості:

а) ознаки, що характеризують зміст документа : назва, текстувальні реквізити бланку, номер, дата складання (видачі), кому адресований, хто виконав, початкові та кінцеві фрази документа, зміст печаток, штампів, короткий зміст. При ознайомленні зі змістом документа досліджується стиль викладення, грамотність, правильне використання спеціальних термінів. При вивченні реквізитів документа доцільно не лише уважно ознайомитися зі змістом текстів, а й співставити зміст відтисків печаток зі штампом, перевірити, чи відповідає зміст документа повноваженням організації, яка його видала;

б) ознаки, що характеризують форму документа : спосіб виконання буквених, цифрових та інших знаків (комп'ютерний, машинописний, рукописний), характер нанесених знаків (слова, цифри, малюнки);

в) ознаки, що характеризують матеріал документа : назву матеріалу, розміри, його відтінки, товщина, форма пошкодження документа, наявність склейок, ознаки інших способів відновлення цілісності документа;

г) ознаки, що вказують на зв'язок зміни змісту, форми, матеріалу документа з встановленими фактами підчистки, травлення, дописки, виправлення тексту, пошкодження документа;

д) ознаки, що вказують на відповідність документа встановленим фактам:

- особливості на місці виявлення документа;
- дані про виготовлення документів конкретною особою;
- обставини, що суперечать загальновідомим чи встановленим у справі фактам;
- відомості про попереднє місце та умови зберігання документа.

е) ознаки, відповідно до яких під час огляду важко передбачити, чи будуть вони мати значення для справи, чи ні [5, с. 14-15].

Крім встановлення і дослідження зазначених особливостей, робочий етап проведення огляду документа включає в себе наступні тактичні прийоми :

- 1) визначення відповідності змісту документа його окремим частинам;
- 2) застосування засобів і методів криміналістичної техніки;
- 3) процесуальне закріплення результатів огляду.

Визначення відповідності змісту документа складається з трьох елементів:

а) виявлення можливих протиріч змісту документа з загальновідомими фактами та фактами, встановленими у кримінальному провадженні. Під загальновідомими даними розуміються передусім адміністративний поділ, найбільш відомі факти історичного розвитку держави, календарні дані (датування видачі до-

кумента святковим днем, неправильне найменування населеного пункту). Невідповідність змісту документа подібним відомостям може свідчити про його підробку;

б) виявлення можливих протиріч між змістом окремих елементів документа. При цьому виникає необхідність у пошуку вигідних даних для його виконавця, зацікавленого у виготовленні фальшивого документа. До них відносяться відомості про виконання робіт, які не могли бути проведені в силу об'єктивних причин (випуск продукції в той час, коли не було для цього сировини, устаткування тощо);

в) перевірка правильності арифметичних підрахунків, зафіксованих в тексті документа. Окремі елементи документа можуть суперечити один одному, тому виникає необхідність у їх співставленні між собою (протиріччя змісту кутового штампу, відтиску печатки з текстом документа, відмінність по змісту між прізвиськом посадової особи та її підписом тощо).

У таких документах, як платіжні відомості, квитанції, нерідко зафіксовані результати арифметичних підрахунків. Якщо злочинець проводить підчистку в окремих рядках документа без внесення відповідних змін до кінцевих чисел, то в таких випадках зміст початкових записів встановлюється шляхом перевірки правильності арифметичних підрахунків [3, с.14].

У процесі огляду документа слідчий може використовувати лише методи дослідження, не пов'язані з ризиком його пошкодження. При цьому застосовуються різноманітні засоби криміналістичної техніки. До них відносяться :

а) *освітлення*. При огляді документів слідчий застосовує наступні прийоми освітлення :

– у зустрічному освітленні. Саме таким чином з давніх часів оглядався будь-який документ, що викликав сумнів. При використанні цього прийому документ розташовується між джерелом освітлення і оком дослідника. Це дозволяє виявити на документі світлі плями, що можуть свідчити при підробку. Однак на високоякісному папері такі плями залишаються непомітними, оскільки злочинець стирає дуже тонкий шар паперу. Натомість на неякіс-

ному папері стираються більш товстіші шари паперу, так як фарба в такий папір проникає глибше;

– тіньове (косоппадаюче) освітлення, що застосовується за допомогою настільної лампи в приміщенні, закритому від інших джерел освітлення. Під лампу підноситься лише верхня частина документа. Після цього, опускаючи край донизу, вибирається такий кут падіння променів, щоб забезпечити хорошу видимість рельєфу. При огляді документа в тіньовому освітленні слідчий виявляє відмінності рельєфу будь-якої частини в ньому від решти поверхні;

– малопомітні кольорові та тонові відмінності стають помітними при огляді документа із застосуванням безтіньового освітлення, коли досліджуються:

- залишки штрихів записів, видалених підчисткою;
- слабовидимі штрихи повністю не витравлених записів;
- природно зниклі записи (в результаті дії вологи, світла);
- записи в старих документах, документах, які постраждали від неправильного зберігання і поводження з ними;

б) *збільшення*. Під час огляду документа слідчий при необхідності роздивитися будь-які деталі малих розмірів використовує лупу-насадку до електричного ліхтаря та текстильну лупу. Якщо виникає необхідність у більшому збільшенні, слідчий звертається за допомогою до спеціаліста, в розпорядженні якого знаходяться відповідні мікроскопи. Для слідчого огляду найбільше підходять бінокулярні мікроскопи, які дають об'ємне стереоскопічне зображення;

в) *використання ультрафіолетових променів*. При огляді документів слідчому рекомендується користуватися лише такими джерелами ультрафіолетового випромінювання, якими забезпечені районні ланки прокуратури та органів внутрішніх справ. Використання саме таких освітлювачів гарантують збереження всіх ознак і властивостей документа, що оглядається, незмінними [3, с. 21-29];

г) *використання світлофільтрів*, що дозволяє відрізнити зовнішньо подібні по кольору штрихи. За допомогою світлофільтрів можна досліджувати на документах лише кольорові об'єкти.

д) *візуалізація невидимого змісту документа*. При цьому відображення документа в невидимих інфрачервоних променях здійснюється за допомогою електронно-оптичного перетворювача. Огляд документа в інфрачервоних променях може дати позитивні результати для встановлення важливих обставин справи, як-от :

– наявність підробки підпису за допомогою копіювального паперу;

– підробка відтисків печаток і штампів за допомогою копіювального паперу;

– випадково чи умисно залиті записи;

– індивідуальне виготовлення паперових грошових знаків на копіювальному папері.

е) *вимірювання*. При його застосуванні слідчому важливо керуватися двома правилами:

– всі виміри проводяться з точністю до 1 мм і результати в протоколі вказуються лише в міліметрах;

– якщо виникає необхідність у проведенні вимірювання, пов'язаного з фіксацією розташування записів у документі, його проводять лише від двох раніше обраних ліній підрахунку.

На *заключному* етапі при фіксації ходу та результатів огляду в протоколі вказуються: місце, дата і час виявлення документа; адресат від якого надійшов документ, його реєстраційний номер та інші реквізити. Надзвичайно важливою вимогою до протоколу огляду є простота та ясність викладеної думки. Для цього рекомендується не використовувати складних зворотів, довгих фраз, слів іншомовного походження. При проведенні огляду слідчий виявляє та фіксує лише ознаки, що можуть вказувати на можливу підробку документів, однак констатувати сам факт підробки без проведення технічної експертизи документів він не уповноважений.

Додатковими засобами фіксації результатів огляду документа може бути його фотографування, виготовлення копій, у тому числі за допомогою копіювальних пристроїв тощо.

Висновки. Огляд документів є тактично складним видом огляду у кримінальному провадженні. При його проведенні слідчому важливо керуватися криміналістичними рекомендаціями з метою більш повного і оптимального збирання фактичних даних про обставини злочину та їх використання для виконання завдань кримінального провадження, визначених у частині 1 статті 2 КПК. У ряді випадків після огляду документа існує нагальна потреба призначення технічної експертизи документів для їх дослідження і встановлення таких їх істотних обставин, як правильність складання, відповідність реквізитів, наявність підробки тощо. Врахування можливостей таких досліджень, правильна постановка перед експертом питань, якісний підбір зразків для проведення експертизи є важливою запорукою встановлення об'єктивної істини у кримінальному провадженні.

1. Белозеров Ю. Н. Производство следственных действий / Ю. Н. Белозеров, В. В. Рябоконт. – М., 1990. – 66 с.
2. Брайчевская Е. Ю. Осмотр документов / Е. Ю. Брайчевская, Н. М. Зюскин. – К., 1967. – 32 с.
3. Готов О. М. Осмотр документов следователем / О. М. Готов. – Л., 1983. – 42 с.
4. Лисиченко В. К. Криминалистическое исследование документов / В. К. Лисиченко. – К., 1971. – 77 с.
5. Подголин Е. Е. Тактика следственных действий / Е. Е. Подголин. – К., 1997. – 72 с.
6. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. – К. : «Укр. енцикл.», 1998. – Т. 2 : Д-Й. – 1999. – 744 с.

Зарубенко О.В. Тактика огляду документів у кримінальному провадженні

У статті розглядаються особливості огляду документів на досудовому розслідуванні, визначаються тактичні прийоми підготовчого, робочого і заключного етапів проведення цієї слідчої (розшукової) дії.

Ключові слова: кримінальне провадження, слідча (розшукова) дія, огляд, огляд документів, тактичні прийоми.

Зарубенко О.В. Тактика огляду документів в кримінальному виробництві

В статті розглядаються особливості огляду документів на досудебному розслідуванні, визначені тактичні прийоми підготовчого, заключного етапів проведення цього слідчого (розшукового) дійства.

Ключевые слова: кримінальне виробництво, слідство (розшукове) дійство, огляд, огляд документів, тактичні прийоми.

Zarubenko O.V. The Tactics of Examination of Documents in criminal proceedings

The peculiarities of examination of documents on the pre-trial investigation stage are examined. Tactical stratagems of preparatory, working and final stages of this investigation action are determined.

Keywords: criminal procedure, investigation action, examination, documents examination, tactical stratagems.

Шум В.В.

**ВИДИ КОРЕСПОНДЕНЦІЇ, НА ЯКУ
МОЖЕ БУТИ НАКЛАДЕНО АРЕШТ У
КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ**

УДК 343.132:35.081.73

Постановка проблеми. Конституція України у статті 31 гарантує кожному таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції. Ця вимога закріплена також у цивільному та кримінальному праві, у Кримінальному процесуальному кодексі України, що набрав чинності 19 листопада 2012 року (далі – КПК). Норми цих галузей права покликані забезпечити правову основу для здійснення ефективної кримінально-процесуальної та оперативно-розшукової діяльності, але при цьому унеможливити безпідставний доступ до таємниці кореспонденції.

Стан дослідження. Питанням проведення негласних слідчих (розшукових) дій, у тому числі накладення арешту на кореспонденцію, присвячено роботи А. І. Анапольської, І. В. Гловюк, В. О. Глушкова, В. Г. Гончаренка, О. В. Дзери та інших науковців України та зарубіжних країн. Проте донині недостатньо комплексно досліджено перелік видів кореспонденції, на яку може бути